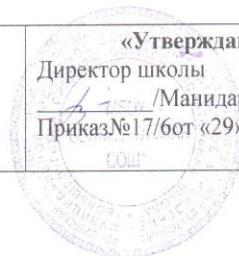

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Бурятия

МБОУ "Большелугская СОШ"

<p>«Рассмотрено» На заседании МО Протокол № 1 от «29» 08. 2023 г</p>	<p>«Согласовано» Зам. директора по УВР <i>С.Б. Цыремпилова</i> Цыремпилова С.Б. «29»08.2023 г</p>	<p>«Утверждаю» Директор школы <i>Л.С. Манидарова</i> /Манидарова Л.С./ Приказ № 17/6 от «29»08.2023 г</p>
---	--	--

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного курса «Бурятский язык» 9 класс (базовый уровень)

Разработана учителем бурятского языка и литературы
Цыремпиловой С.Б.,
первая квалификационная категория

у.Большой Луг
2023 г

1. Тайлбари бэшэг

Тус программа гүрэнэй Федеральна стандарт, Буряад Республикын Хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын туршалгын программа баримталан табигданхай. Буряад дунда хургуулида буряад хэлэн хуралсалай предмет боложо үзэгдэнэ.

Программа иимэ хубинууднаа бүридэнэ: тайлбари бэшэг, хуралсалай- тематическа түсэб, программын байгуулга ба удха, календарно-тематическа түсэб, хурагшадай мэдэсэ шадабарийн гол эрилтэнүүд, хуралсалай методическа хангалга, хабсаргалга.

Буряад хэлэнэй программада дидактикын хамтын түхэлэй принципүүднээ гадна, өөрсэ маягтай эрдэмэй методическа принципүүд оронхой, мүн программын эрдэмтэ ёһыень баримталхан эрдэмэй- лингвистическэ мэдээнүүд, ойлгосонууд, грамматикын дүримүүд оронхой. Програмаар үзэгдэхэ сэдэбүүд, дүүргэгдэхэ даабаринууд коммуникативна шэглэлтэй. Тодорхойлбол: хурагшад дунда хургуули дүүргэхэдээ, түрэлхи хэлэн дээрээ тон найнаар хэлэжэ, хөөрөжэ, харилсажа, ханал бодолоо зүбөөр найруулан дамжуулжа шадаха болохо ёһотой.

Буряад хэлэн тухай эрдэмэй гол бүлэгүүдые 5—9 -дэхи классуудта удаа дараалан үзэлгын шухала заршам (принцип последовательности) баримталагдаа.

Хурагша бүхэнэй эрдэм мэдэсын хэмжээн адли бэшэ, тиимэхэ хэшээлэй алишье шатада хурагшын мэдэсын хэмжээндэ тааруугаар даабаринуудые дүүргүүлхэ, литературы хэшээлнүүдтэй нягта холбоотойгоор, элдэб онол аргуудаар, жэшээлхэдэ, интегрированнэ аргаар, заагдажа байгаа предметүүд хоорондын харилсаанай аргаар бээлүүлэгдэхэ. «Творческо даабари», «Творческо практикум», г.м. коммуникативно-творческо ажалнуудые үнгэргэхэ, метапредметнэ, личностнэ болон предметнэ шадабаринуудые олгуулха даабаринууд хараалагдана.

2. Хуралсалай- тематическа түсэб

№	Программна материал	часууд
1	Дабталга	2
2	Хэлэн тухай шухала мэдээн	2
3	Сложно мэдүүлэл	1
4	Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл	3
5	Дахалдаһан сложно мэдүүлэл	12
6	Союзгүй сложно мэдүүлэл	3
7	Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр	5
8	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	7

3. Программын байгуулга ба удха

Дабталга (2 час).

Урда классуудта үзэхэнөө. Фонетическэ, үгын бүридэлөөр, морфологическа шүүлбэринүүд.

Хэлэн тухай шухала мэдээн (2 час).

Буряад хэлэнэй түүхэнээ. Хэлэн тухай найруулганууд.

Сложно мэдүүлэл (Орёо мэдүүлэл). (1 час).

Юрын мэдүүлэлэй байгуулга. Юрын мэдүүлэлэй бүридэл, сложно мэдүүлэлэй илгаань.

Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл (3 час).

Союзууд. Ниилэлдүүлһэн, дахалдуулһан союзуудай илгаа. Юрын мэдүүлэлнүүдые сложно болгохо. Мэдүүлэлэй гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Дахалдаһан сложно мэдүүлэл (12 час).

Союз ба союзна үгэнүүд. Дахалдуулһан союзууд. Ород хэлэнэй дахалдаһан сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй юрын гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Союзгүй сложно мэдүүлэл. (3 час).

Юрын ба сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд. Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнүүд.

Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр. (5 час).

Холбуулал мэдүүлэл хоёрой илгаа. Янза бүрийн шүүлбэринүүд.

Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ. (7 час).

Мэдүүлэлнүүдэй байгуулга. Зохёолго яагаад бэшэхэб? Зурагаар яагаад хүдэлхэб? Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнууд.

**4. Календарно-тематическа түсэб
I четверть**

№	Грамматика ба бэшгэй дүримөөр үзэхэ материал	Разделээр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ	Нурагшадай бэе дааһан хүдэлмэри
	Дабталга.	3 час			Электрон ном хэрэглэлгэ	Тест зохёохо
1	Мэдүүлэл		1			
2	Холбуулал.		1			
3	Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд.		1			
	Ороо мэдүүлэл.	22			Электрон ном хэрэглэлгэ	Зохёолгодо бэлдэлгэ
4	Ороо мэдүүлэл тухай ойлгосо.		1 час			
5-6	Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл, тэрэнэй илгаа, сэглэлтын тэмдэгүүд.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Асуудалнуудта харюусалга
7-8	Дахалдаһан ороо мэдүүлэл		2			Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри
9-10	Тайлбарилһан нүхэсэл мэдүүлэлтэй дахалдаһан ороо мэдүүлэл		2			
11-12	Элирхэйлһэн нүхэсэл мэдүүлэл дахалдаһан ороо мэдүүлэл		2			
13	Шалгалтын диктант		1			
14	Алдуу дээрэ хүдэлмэри		1			
15-16	Ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлтэй дахалдаһан ороо		2			

	мэдуулэл					
17-18	Хэдэн нүхэсэл мэдуулэлтэй дахалдаһан орео мэдуулэл		2			
19-20	Х.Х. Зурагаар худэлмэри. В.Инкижинов. «Намартаа. Сэлэнгэ дээрэ»		2			
21-22	Холболтогуй орео мэдуулэл.		2			
23	Бэхижүүлгын хэшээл		1 час			
24	Шалгалтын диктант		1 час			
25	Алдуу дээрэ худэлмэри.		1 час			
	Сэхэ ба өөршэлэн хэлэлгэ	4				
26-27	Сэхэ хэлэгэтэй мэдуулэлнуудтэ сэглэлтын тэмдэгууды табилга		2			
28	Бэхижүүлгын хэшээл		1 час			
29	Х.х.найруулга. Сагаан һара-Сагаалган.		1			
	Холилдоһон орео мэдуулэл	5				
30	Холилдоһон орео мэдуулэл тухай ойлгосо.		1			
31-32	Холилдоһон орео мэдуулэлэй сэглэлтын тэмдэгууд.		2			
33	Х.х. Ород хэлэнһээ буряад хэлэндэ текст оршуулха.Е.Панкратова «Любовь в степи»		1			
34	Орео мэдуулэлэй шуулбэри		1			
	Үгүүлэл.	8				
35-36	Үгүүлэлэй байгуулга.		2			Эрдэм һуралсалай, ниитын, хэрэгэй, хөөрэлдөөнэй, уран һайханай үгүүлэл

						литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ.
37-38	Үгүүлэлэлэй илгарал		2			
39-40	Х.х «Буряад арадай байра-Һэеы гэр тухай » зохоолго		2			
41-42	Х.х. . Ород хэлэнһээ буряад хэлэндэ текст оршуулха Д.Улымжиев «О.М.Ковалевский»		2			
	Хэлэлгын стильнүүд	7				
43-44	Литературна- яряанай, эрдэм һуралсалай стиль		2			
45	Ниитэ толилогын стиль		1			
46	Уран һайханай стиль		1			
47	Хэрэгэй стиль		1			
48-49	Х.х. Зохоолго. Б.Лыксоковой «Летчик Д-Р. Батожабай дайнай уедэ»		2			
	Текст ба тэрэнэй байгуулга	7				
50	Текст ба тэрэнэй байгуулга		1			Текст байгуулгаарнь илгаруулха, хөөрэлгэ, бодомжолго, зураглалтай текст литературна зохёолнууд сооһоо тааруулан буулгажа бэшэхэ
51-52	Текст - хуряамжалга		2			Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
53-54	Х.х.Уран зурааша Зоригто Доржиевай «Бухэ барилдаан» зурагай		2			

	реродукцаар хоороо зохоохо.					
55	Шалгалтын диктант		1			
56	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1			
	Дабталга.	7				
57-58	Фонетикэ, лексикэ		2			
59-60	Омонимууд, синонимууд, антонимууд		2			
61-61	Шэнэ ба хуушарһан угэнууд		2			
63	Сэхэ ба шэлжэһэн угэнууд		1			
	Холбоо хэлэ хугжоолгэ	5				
64	Х.х.Багша тухай зохоолго бэшэхэ.		1			
65	Ород хэлэнһээ буряд хэлэндэ текст оршуулха Д.164		1			
66	Буряд хэлэнһээ ород хэлэндэ текст оршуулха «Алексей Бобровников»		1			
67	Шалгалтын диктант «Дэгэлэй тобшонуудай удха тухай»		1			
68	Диктантын шуулбэри		1			

5. Нурагшадай мэдэсэ шадабариин гол эрилтэнүүд

Нурагшад 9-дэхи класс дүүргэхэдээ, иимэнүүд шадабари ба дадалтай болохо ёһотой:

мэдүүлэлнүүдые байгуулгаарнь шүүмжэлхэ, юрын болон орёо мэдүүлэлнүүдые зохёохо; буряад болон абтаһан үгэнүүдэй бэшэгэй дүрим мэдэхэ, тэрэниие баримталан, үгэнүүдые болон мэдүүлэлнүүдые зүб үгүүлхэ, бэшэхэ; юрэ хөөрэхэн, бодомжолһон, зураглаһан найруулгануудые бэшэхэ түсэб табижа шадаха.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, орфографи шудалан үзэлгэ хадаа буряад хэлэнэй абяанай системын онсо зүйлнүүдые харуулха, абяан үзэг хоёрые худхахагүй, литературна үгүүлбэриин хэм баримталха, зүб бэшэлгын дүримүүдые хэрэглэжэ шадаха болохо ёһотой. Үгэнүүдые, мэдүүлэлнүүдые, үгүүлэлнүүдые зүбөөр галиглажа нурабал, фонетическэ шүүлбэри зүбөөр хэгдэхэ.

Тус программа соо лексикологи ба фразеологи гэхэн сэдэбүүдтэ онсо нуури үгтэнэ. Буряад хэлэнэй үгын баялиг, тэрэниие баяжуулха гол аргууд, хэлэнэй уран аргуудые: эпитет, метафора, синекдохэ, гиперболэ – эдэ бүгэдые нурагшад эдэбхитэйгээр хэрэглэжэ нураха ёһотой. Лексикологёор мэдэсэнүүд морфологи, синтаксисше шудалха үедөө нэмэгдэхэ, бэхижүүлэгдэхэ. Буряад литературын хэшээлнүүдтэ зохёолой хэлэнэй шүүмжэлгэ хэхэдэ, лексикээр хүдэлмэри ябуулагдаха болоно. Түрэл хэлэнэйнгээ арга боломжые, тодо, хурса, ураниие улам бүри дүүрэнээр хэрэглэжэ нургаха шухала. Нурагшадые лексическэ шүүлбэридэ нургаха хэрэгтэй.

Морфологи шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгын бүридэл ба үгын бии болодог аргуудтайнь танилсана. Үгын удхата хубинууд – үндэхэн ба залгабаринуудай үүргэ тухай, үгэнүүдые холбодог арга зэбсэгийн болохо залгалта тухай ойлгосо нурагшадта үгэхэ, үгы ганса бүридэлөөрнь шүүлбэрилжэ нураха бэшэ, мүн баһа ямар үгэхөө ягаад бии болоһыень ойлгуулха шухала юм. Үгын бүридэлөөр ба үгын бии бололгоор шүүлбэридэ наринаар хандаха, зүб бэшэлгэтэйн холбоотойгоор хараха. Хэлэлгын хубинуудай морфологическа шэнжэнүүдые ойлгон, тэдэнэй хоорондох адли ба ондоо зүйлнүүдые мэдэжэ абаха зорилго табигдана.

Синтаксис шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэл, мэдүүлэл доторхи үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд, мэдүүлэлэй тусгаарлагдаһан гэшүүд, причастна ба деепричастна дахуулалтай мэдүүлэлнүүд, юрын ба орёо мэдүүлэлнүүдэй гол янзанууд тухай мэдэсэ, хэрэглэхэ шадабари бата бэхээр ойлгожо абаха ёһотой. Мэдүүлэлнүүдые уншахадаа, хоолойн аялга ашагладаг байха хэрэгтэй. Нурагшадые сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр табиха дүй дүршэлтэй болгохоһоо гадна, мүн баһа уран уншалгыень хүгжөөхэ байна. Морфологи синтаксис хоёрой хоорондох холбоо

хараада абаха шухала юм. Зүб бэшэлгын дүримүүд, сэглэлтын тэмдэгүүдээр дүримүүд, шалгахань бэрхэтэй орфограммануудта анхарал хандуулагдаха ёһотой.

Грамматикын тодорхойлолгонууды ба дүримүүды сээжэлдэхэ гэхэн зорилготой бэшэшье хаань, тэдэниие сохом тодоор, удхыень ойлгожо, найруулан хэлэхэ эрилтэ нурагшадта табиha.

Лингвистическэ шүүлбэринүүды саг үргэлжэ үнгэргэжэ байхада, нурагшадтай мэдэсэ, шадабари, дадал гуримшаха ёһотой.

Нурагшалай мониторинг хэхэ эрилтэнүүд

Бураад хэлээр нурагшалай мониторинг четвэртнүүдэй һүүлээр гү, али түрүүшын ба хоёрдохи нурагшалай хахад жэлнүүдэй дүнгүүдээр гэршэлэгдэдэг.

Мониторинг нурагшадтай нурагшын дүнгүүды сасуулан, зэргэсүүлэн, шүүлбэрилэн хэгдэхэ ёһотой. Удаадахи хүдэлмэринүүдэй дүнгүүдээр нурагшалай мониторинг элирүүлэгдэхэ: шалгалтын упражненинүүд, бэшэмэл харюунууд, тестнүүд, диктантнууд, шалгалтын холимог хүдэлмэри, аман шалгалта, хөөрэлдөөн, нурагшадтай уридшалан хүдэлэлгэ, хүсэд шиидхэгдээгүй асуудалнууды шэнжэлүүлэн тайлбарилга, реферадууды бэшэлгэ, олониитын ажалда хабаадалга, элидхэл хэлгэ ба бусад.

Аман шалгалтаар элирүүлэгдэхэ үрэ дүнгүүд: нурагшадтай хэлэн тодо сэбэр, уян нугархай, ханал бодолоо эли тодоор холбожо, мэдүүлэл, үгүүлэл болгон хэрэглэжэ шадаха ёһотой. Нурагшалай мониторинг элирүүлгэдэ холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэрин дүнгүүд оролсодог.

Хэшээлхэ гадуур хүдэлмэри

Бураад хэлэнэй багша хэшээлнүүдээ класчаа гадуур хэгдэдэг хүдэлмэрээр баяжуулдаг. Бураад хэлээр хэшээлхэ гадуурхи хүдэлмэри элдэб янзын байха ушартай: кружогууд, бүлгэмүүд (жэшээлхэдэ, түрэлхи хэлэндээ дуратайшуулай бүлгэм, аман зохёолой кружок г. м.), конкурснууд ба олимпиаданууд (уранаар уншагшадтай, хөөрэгшэдэй, зохёолшодой, уран зохёол шүүмжэлэгшэдэй мүрысөөнүүд, грамматическа олимпиада г. м.), тусхай сэдэбтэ зорюулхан Баярай үдэрнүүд, бураад хэлэнэй танхим байгуулга; бураад хэлэндэ, хэлэ шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ, дурасхаалта хайндэрнүүдтэ зорюулагдахан тусхай ханын сонин гү, али бюллетень гаргалга, сониндо үгүүлэл бэшэлгэ ба бусад.

Нурагшадтай мэдэсэ, шадабари, дадал сэгнэхэ хэм

Нурагшадтай аман харюу сэгнэлгэ

Грамматикаар нурагшадтай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргын нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр нурагшын аман харюу холбоо удхатай мэдээсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэг, ойлгодог байһыень элирүүлнэ.

Нурагшын аман харюу удаа дараалан хубаринан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрын удха шанар, илгаа тухай асуудалда хурагша иимэрхүү харюу үгэхэ болоно:

- түлөөнэй нэрын тодорхойлолго;
- түлөөнэй нэрэ юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгэнэй түлөө хэрэглэгдэдэг гэжэ жэшээ дээрэ харуулха;
- түлөөнэй нэрын илгаае (нюурай, заахан, асууһан г. м.) нэрлэхэ, жэшээ дээрэ харуулха.

Хурагшын хөөрөжэ дүүргэхэдэ, материал хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгыгөөр ойлгон абаһыень багша асуудалаар элирүүлнэ. Эндэ хурагшад үгын удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэдэ түрэл үгэ тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо, үгэ ба конструкци хэлгэхэ шадабаритай байһанаа харуулна.

Хурагшад мэдэсэ, шадабари, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ туһатай. Шүүлбэри хурагшад хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэтэй, тэдэнэй грамматикын дүримүүдые ойлгоходо туһа боложо үгэдэг.

Хурагшад аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ юумэндэ анхаралаа хандуулха:

- харюуны зүб, дүүрэн гү;
- үзэһэн материалаа хэр зэргэ ойлгооб;
- үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусааб;
- мэдүүлэл найнаар зохёожо, мэдүүлэл соо хоолойн аялга зүбөөр табижа, үгэ зүбөөр хэрэглэжэ, грамматическа шүүлбэри хэжэ шадана гү;
- хурагшын зохёоһон мэдүүлэлэй найруулал зүб гү.

Аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ эрилтэ баримталха:

«5» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой найнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосодо зүб тодорхойло үгэжэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатой болгожо, өөрынгөө зохёоһон жэшээ харуулжа, материалтай удаа дараа алдангүй, литературна хэлээр, эли тодоор дамжуулжа шадаха байхадань;

«4» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын харюу «5» гэхэн сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэ хангамаар аад, зүгөөр 1–2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнээ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдэ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1—2 алдуу гаргаһан байхадань;

«3» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша тус темын гол зүйл мэдэхэ ба ойлгохо байһанаа харуулжа, материалаа дутуу найруулан, ойлгосодо тодорхойлгодо гү, али дүрим дутуу мэдэхэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатой болгожо, өөрөө жэшээ үгэжэ шадаагүй, материал найруулхадаа удаа дарааень эбдэһэн, хэлэнэй талаар алдуу гаргаһан байхадань;

«2» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша үзэһэн материалаа ехэнхиень мэдэхэгүй, тодорхойлго ба дүрим хэлэхэдээ удхыень хазагайруулһан, материал ойлгожо ядангыар, гуримгүйгөөр найруулһан байхадань табиha.

Хангалтатай сэгнэлтэ («5», «4», «3») нэгэ доро үгтэһэн харюугай түлөө (хурагшын бэлэдхэл шалгалгада тусхай саг үгтэһэн байхадань) табигдахаһаа гадна, мүн таһалдаһан, бүхэли хэшээлэй турша соо хурагшын үгтэһэн хэдэн багашаг харюугай түлөө хамтаруулан табигдаха.

Диктант сэгнэлгэ

Диктант бэшэлгэ хадаа хурагшадые бэшэгэй дүримдэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ, найруулалда, бэшэмэл хэлэлгэдэ хургаха арга зэбсэгэй нэгэн болоно. Диктант хурагшадай анхарал дээшлүүлдэг, һанал бодолыень зүбөөр эмхидхэдэг, өөһэдыгөө шалгаха дүршэлтэй болгодог. Диктант бэшүүлхын тула холбоотой текст хэрэглэбэл зохистой. Энэ текст мүнөө үсын уран зохёолой хэлэнэй эрилтэ баримталһан байха ёһотой.

Диктантын аша туһань хоёр зүйлһөө дулдыдаха: а) текстын шанарһаа; б) текст зүбөөр бэшүүлхэ багшын шадабарихаа.

Диктантын текст иимэ байха ёһотой:

1. Диктантын текст уран зохёолой хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн байха зэргэтэй.
2. Текст соохи мэдүүлэл дүүрэн удхатай байха. Шадаал һаа, холбоотой текст бэшүүлхэ хэрэгтэй. Текстын ба тэрэнэй үгын удха хурагшадта бэлээр ойлгогдохо ёһотой.
3. Диктант хурагшадай үзэһэн, мэдэхэ дүримдэ бэшүүлхэ. Нэгэ текст соо олон хүшэр дүрим орохо ёһогүй.

Багша диктантын текст һайнаар, тодоор, уран гоёор уншаха уялгатай.

4. Диктантын текст класс класста таараһан, хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

Диктант бэшүүлхэ текстын юрэнхы хэмжээн:

5 класста – 70–80 үгэ;

6 класста – 80–90 үгэ;

7 класста – 90–100 үгэ;

8 класста – 100–110 үгэ;

9 класста – 110–130 үгэ;

10 класста – 130–150 үгэ;

11 класста – 150–180 үгэ.

Ажаглалта: хэрбээ диктантда грамматическа даабари үгтэһэн байгаа һаань, хэмжээн 10–15, дээдэ классуудта 20–30 үгөөр үсөөн болохо.

Словарна диктант хүндэ бэшэлгэтэй үгэ хурагшадай хэр зэргэ зүбөөр бэшэжэ шадаха болоһыень шалгадаг. Словарна диктантын үгэнүүдэй тоо:

5 класста – 10–15 үгэ;

6 класста – 15–20 үгэ;

7 класста – 20–25 үгэ;

8 класста – 25–30 үгэ;

9 класста – 30–40 үгэ.

Словарна диктант сэгнэхэдээ, иимэ сэгнэлтэ табиха:

«5» сэгнэлтэ алдуугүй диктантын түлөө;

«4» сэгнэлтэ 2–3 алдуутай диктантын түлөө;

«3» сэгнэлтэ 3–5 алдуутай диктантын түлөө;

«2» сэгнэлтэ 6-һаа дээшэ алдуутай диктантын түлөө.

Зохёолго сэгнэлгэ:

«5» сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, дүүрэн харюу үгэһэн, литературна материал хурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһые харуулһан, бэшэгдэһэн ушарта сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, һанал бодолойнгоо бэеэ даангие харуулһан, үгэ шэлэн абалга ба мэдүүлэл байгуулгада алдуугүй, тодо хурсаар ба уран һайханаар найруулагдаһан, бэшэгэй дүримдэ алдуугүй бэшэгдэһэн зоһёолгын түлөө;

«4» сэгнэлтэ литературна материал хурагшын һайн мэдэһэн, һанал бодолоо удаа дараа үндэһэ баримтатайгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшолол ба хамтадхал хэжэ шададагые харуулһан, зүб литературна хэлээр бэшэгдэһэн аад, 2–3 найруулалай алдуутай, 3-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 3-һаа дээшэ бэшэ алдуутай байһан зоһёолгодо;

«3» сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб тааруу аад, хурагшын схематична харюу үгэһэн, үгышые һаа фактическа материал найруулхадаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргаһан гү, али зоһёолгодоо удаа дарааень эбдэһэн, 3–4 найруулалай алдуу хэһэн, 6-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 6-һаа дээшэ бэшэ алдуу гаргаһан зоһёолгодо;

«2» сэгнэлтэ темээ хурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мэдэхэгүй байһанаа харуулһан, 5–6-һаа дээшэ найруулалай алдуутай байһан, «3» сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон эрилтэһээ дээшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 7–8-һаа дээшэ алдуутай байһан зоһёолгодо табиха.

Найруулга сэгнэлгэ

Найруулга бэшүүлхэ текст хургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилго хангаһан, удхынгаа ба үгэ хэлэнэйнгээ талаар хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

5-дахи класста найруулга бэшүүлхэдээ, багашаг хөөрөө гү, али уран зохёол сооһоо богонихон зураглал үгэдэг. Найруулгын текстын удха ойлгосотой бэшэгдэһэн, авторы тайлбарилгатай, зохёолой геройн ханал бодол, тэрэнэй сэдхэл элээр харуулагдаһан байха ёһотой.

5–6-дахи классуудта бэшүүлхэ текстнүүд адлирхуу байхадаа болохо. Мүн багахан характеристикэ, дэлгэрэнгыгээр зураглаһан уран зохёолой хэһэг үгэхэдэ болохо. Хэһэг гол түлэб юрэ хөөрэхэн байха зэргэтэй.

7-дохи класста диалог ба шүүмжэлэн бодомжолгын зүйлөөр орёошог болгогдоһон характеристикэ, зураглагдаһан хэһэг зохёолһоо үгтэхэ.

Найруулга бэшэхэ текстын хэмжээ:

5 класста – 90–100 үгэ;

6 класста – 100–130 үгэ;

7 класста – 140–170 үгэ;

8 класста – 180–200 үгэ;

9 класста – 210–230 үгэ.

Нуралсалай бусад предметүүдтэй холбоон

Буряад, ород, англи хэлэнүүд. Эдэ хэшээлнүүдтэ нурагшадай хэлэжэ, хөөрөжэ, уншажа, найруулга ба зохёолго бэшэжэ шадаха дүршэлынэ үргэдхэлгэ. Зохёолго бэшэлгэ. Хэрэгтэй материал суглуулалгаар, шэлэн абалгаар гуримтай болголго, орёо түсэб табуулга; эпическэ зохёолой тусхай хэһэгэй текстын удхаар тобшо, түүбэри удхатай найруулга бэшэлгэ үргэлжэлүүлэлгэ, хүнэй хэһэн хэрэг, ажал, үйлэ тушаа зохёолго бэшэлгэ, байгаалиин үзэгдэл тухай, гэр байра соохи оршон тойроние зураглан зохёолго бэшүүлэлгэ.

6. Нуралсалай методическа хангалга

1. В. Патаева, О -Х. Нанзанова «Буряад хэлэн», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2012 он.
2. С. Будаин, Ж. Жамбуева, Я. Ивахинова, Ц. Лубсанова «Буряад хэлээр тестнүүд», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2007 он.
3. Б-Д. Батоев, С. Будаев, Б. Будаин «Буряад хэлэн» 5-9 кл., Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2006 он.
4. Х. Дамдинова, Цыремпилун «Буряад хэлээр дидактическа материалнууд», Улаан- Үдэ., 1983 он.
5. «Буряад хэлэн» сахим нураха ном. 2012 он.
6. Д. Доржиев, Р-Х. Санжимитьпова «Буряад хэлээр хэрэглэхэ дидактическа материалнууд». Улаан- Үдэ., 1992 он.
7. Д. Амоголонов «Буряад хэлэнэй орфографическа словарь», Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1976 он.
8. «Буряад хэлэнэй тобшо тайлбари толи» Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1992 он.
9. Л. Шагдаров, Н. Очиров «Ород-буряад толи» Россиин эрдэмэй академи...
10. «Буряад нургуулийн програмнууд», «Буряад хэлэн 5-11 классууд» Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.

Шэнэ онол арга:

1. Компьютер
2. Проектор
3. Интерактивна самбар
4. «Буряад хэлээр сахим нураха ном»
5. Буряад уран зохёолой соносохо номой хан (аудиобиблиотека)

Шалгаха хэрэгсэл :

- Шалгалтын асуудалнууд ба даабаринууд;
- М-тест
- Электрон номой тестнүүд

Интернет онол арга:

- <http://www.edu.ru> – Федеральный портал «Российское образование».
- <http://www.edu03.ru/-Министерство> образования и науки РБ
- <http://www.buryadxelen.org>
- <http://www.nomoihan.org>
- <http://www.ict/edu.ru/> - Портал «Информационно-коммуникационные технологии в образовании».
- <http://www.Крмо.iv-edu.ru/> – Сайт регионального комплексного проекта модернизации образования.
- <http://fcior.edu.ru/> - Федеральный центр информационно-образовательных ресурсов.
- <http://www.rikuo.ru/> – Сайт республиканского института кадров управления и образования.

Орѳо мэдүүлэл тухай ойлгосо.

1. Орѳо мэдүүлэлнүүдые ологты.
  - a) *Гургаалтай үхибүүд шэнэбэнэжэ хэлэхэдэ ойлгохо, шэмхэлжэ үгэхэдэ садаха.*
  - b) *Їдэрынь яһала халуун болодог аад, һининдее хийтэн хоножо, гол горхоной уһан захаараа хайнагтана.*
  - c) *Минеедэр сэлмэг аад, хийтэн.*
2. Юрын мэдүүлэлнүүдые ологты.
  - a) *Сэлэнгын полкын морин сэрэгшэдэй дайралдаһан түүхэ Малахов Курганай хийсее дээрэ алтан үзэгүүдээр бэшэгдэнхэй.*
  - b) *Элинсэг хулинсагуудайнгаа хирэ тооһогий сэбэр агаар, арюун сэл хүхэ уһа дамжуулһандань баярлан, саашанхи үедөө, үри хүүгэдтээ тэрэ зандань дамжуулаял.*
  - c) *Ургаар мори бариха улаан гарай хисэн, урин һайхан ябаха ухаан бэлигэй хүсэн.*
3. Зиб харюу ологты.
  - a) *Дахуулалнууд, тусгаарлаһан хабсаргалтанууд, тододхоһон гэшүүд юрын мэдүүлэлые дэлгэрэнгы болгодог.*
  - b) *Юрын болон орѳо мэдүүлэлнүүд хоёр гү, али хэдэн үгэһөө бүридэдэг*
  - c) *Орѳо мэдүүлэлнүүд ниилэлдэһэн, дахалдаһан, холболтогий гэжэ илгарн*
4. Эдэ мэдүүлэлнүүдые илгагты.
  - 1) Юрын
  - 2) Орѳо
  - A) *Зунай һиншин тэн ингэржэ, тэнгэриин зийдэл тэмгэ Викторэй дээрэ ерэбэ.*
  - B) *Зийн урдаһаа баруун тээшээ огторгойе бийһэлһэн Галактикын эдэ багса мүшэдые Тэнгэриин зүйдэл гэдэгһаань, харин газар дээрэхи энэ Байгалые тойроһон Саяанай, Алтайн, Памирай, Тянь-Шаниин, Гималайн ууланууд газарай зүйдэл болоно ёһотой.*
(1-а, 2-б)
5. Орѳо мэдүүлэлнүүдые ологты
  - a) *Амжалта туйлаһанаа баабайнгаа шэхэнэй шэмэг, нюдэнэй хужар болгон бэшэһэйб.*
  - b) *Гэрэй оройһоо мүнгэн дуһалнууд шолд-шолд унана.*
  - c) *Манай нютагай саада тээ багахан горхон урдана, харин саашаа ой модоор бүрхөөгдэһэн тала нэмжынэ.*

Ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл

1. Ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл соохи юрын мэдүүлэлнүүд хоорондоо адли эрхэтэй байдаг гэһэн һанамжа
  - a) *Зүб*
  - b) *Буруу*
2. Холбоһон харилсаатай ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл ологты
  - a) *Нохой ами бээе гамнангүй, эзее аршалдаг, тиимэ хадань тэрэнише хүнэй хани нүхэр гэдэг.*
  - b) *Эрдэм бэлиг – эрихм баян гэжэ багаһаа хойшо мэдэнбди*
  - c) *Оршон тойрон абяа шэмээгүй, харин гансал ой модон оёорһоо аалиханаар дүнгинэнэ.*
3. Энэ мэдүүлэл
Модо тарихадаа, нэгэ гэбэл эртэ хабар, апрель һара соо, үгы гэбэл алтан намарай һүүлээр, орой намар тарихадаг байна.
  - a) *Холбоһон харилсаатай ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл*
  - b) *Зүрилдэһэн харилсаатай ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл*

- с) Илгаһан харилсаатай орёо мэдүүлэл.
4. Энэ мэдүүлэл
Сэнхир хүхэ огторгойдо нэгэшье үүлэгүй, зүгөөр баруун голой эрье дээүүрнь, тээ саанахана үргэлжэ ханатаһан элдэб янзын ой гэжэ аянишад тэмдэглэбэд.
- Холбоһон харилсаатай нишлэлдэһэн орёо мэдүүлэл
  - Зiрилдэһэн харилсаатай нишлэлдэһэн орёо мэдүүлэл
  - Илгаһан харилсаатай орёо мэдүүлэл
5. Энэ мэдүүлэл
Шасаргана хүйтэнһөө айдаггүй юм, тиимэһээ тэрэниие байрын саһанай ороһон хойно суглуулжа болохо.
- Юрын
  - Нишлэлдэһэн орёо мэдүүлэл
- Таабари таагаад, хоёр абяа тэмдэглэһэн аялгантай үгэнүүдые ологты.
 Гайхама ехэ бэетэй, газарта хүрэмэ дэлһэтэй.
  - Мэдүүлэл сооһоо хэлэнэй хойгуурхи хашалгантай үгэнүүдые ологты.
 Шубуудай аян хүнэй досоо гуниг түрүүлдэг.
  - Ямар үгэнүүдтэ ИИ бэшэхэб?
 Ш...дхэхэ, ш...раг, биш...хан, дүт...н, һ...хэ, д...лэхэ, эж...н, м...нтэ.
  - Буряадаар бэшэгдэдэг абтаһан үгэнүүд доогуур зурагты.
 Машина, шэниисэ, ручка, поэмэ, вагон, лампа, пеешэн, саахар, касса, углуу, үйлсэ, клуб.
  - Эдэ үгэнүүд сооһоо омонимуудые ологты.
    - Унтари заһа, хоолойгоо заһа; нэрээ хухалха, яһаа хухалха.
    - Хара үнгэ, арһа үнгэ; уһанай эрье, наашаа эрье.
  - Онһон үгэнүүдые ологты.
    - Хүсэжэ ядаад хусаба.
    - Эльгэ нимгэн. 3. Долоон голтой.
    - Бахын һанаан далайда. 5. Бүдүүн хүзүүтэй.
    - Мухар хутага зурааша. 7. Барюу гартай. 8. Дуутай тэнгэри бороогүй.
  - Энэ һургаал уншаад, түрэл үгэнүүд доогуур зурагты.
 Өөрынгөө хэлэһэн үгэдэ өөрөө бү энээ.
 Нэгэ хурса үгэ хэлэһэн дары олоной нюурые бү хара.
  - Үгтэһэн үгэнүүдһээ абяанай аргаар шэнэ үгэнүүдые биш болгогты.
 Унаган, юһэн, буха, бүлэг, уялга, шааха
  - Энэ һургаал уншаад, туһалагша хэлэлгын хубинуудые ологты.
 Гудамжаар ябахадаа огторгой өөдэ бү хара,
 Ябагаар ябаха сагтаа газар руу хаража бү яба.
 Тэрэ хадаа зүрхэгүй гү, үгышье һаа, муу һаналтай мэтээр үзэгдэхэ.
  - Үрээл уншаад, үйлэ үгэнүүдые түхэлөөрнь хубаажэ бэшэгты.
 Гэрээртнай дүүрэн гэрэл бадараг, альгаартнай дүүрэн ажал бадараг.
 Алтан богоһыетнай алхан орожо, аяга сайтнай амасан уужа,
 Айл зонтнай ябажа байг. Ороһон гэртнай уужам боложо,
 Ерэһэн гэртнай ехэ боложо байг.
  - Тогтомол холбуулал доогуур зурагты.
 Зүрхэ алдаха, эбээ таһарха, мэдээ алдаха, боро морин, бээ бариха, тушаал дааха, ноһо сохихо, тархья эрьехэ, тархья гээхэ, хамар сохихо, тоомоо таһарха.
  - Илгагдаһан үгэнүүд мэдүүлэлэй ямар гэшүүд болоноб?
    - Би багахан ойн **соорхой** холоһоо обёорбоб.
    - Орохо тэнгэри оройһоо **соорхой**.
  - Мэдүүлэлэй юрын хэлэгшые бүридэмэл болгогты.
    - Шинии хэлээшэ зүб.

2. Дааража ябанхаар, дааж ядаханиинь дээрэ.
3. Минии эжын нагаса Бадма.
14. *Мэдүүлэлэй гэшүүд болодоггүй үгэнүүдые ологты.*
  1. Урдань, табин жэлэй саана, эндэ нуур хүхэржэ байгаа.
  2. Татай! Энэш тиимэ нэрэтэй юм гү?
  3. Үхибүүд, таанар гайхаад абяагүй бү байгты.
15. *Орёо мэдүүлэл ологты.*
  1. Энэ гол нарин, теэд гүнзэги.
  2. Үүр сайба, сагаан толон сасаршаба.
  3. Үхибүүд нургаалтай байхадаа, муу ябадал гаргадаггүй.

Хоёрдохи бүлэг

1. «**Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө**» гэхэн оньһон үгын удхые ойлгоһоноо тайлбарилан бодомжолго бэшэгты.

Харюунууд

Нэгэдэхи бүлэг

1. Харюу: наран. Ехэ, бэетэй
  2. Харюу: аян, гуниг
  3. Харюу: шиираг, шийдхэхэ, һийхэ, диилэхэ, миинтэ.
  4. Харюу: шэниисэ, поэмэ, лаампа, пеэшэн, саахар, углуу, Үйлсэ.
  5. Харюу: 2.
  6. Харюу: 1, 4, 6, 8.
  7. Харюу: шшрынгшш, шшршш
  8. Харюу: үнэгэн, яһан, баха, хүлэг (түлэг), аялга, дааха (тааха).
  9. Харюу: шшдэ, бү, руу, бү, гү, үгышые һаа
  10. Харюу: *Мэдүүлһэн*: хүсэнэбди; *Хандаһан*: бадараг, бадараг, ябажа байг, боложо байг; *Причастна*: ороһон, ерэхэн; *Деепричастна*: орожо, уужа, боложо
  11. Харюу: зүрхэ алдаха, эбээ таһарха, бэээ бариха, тушаал дааха, тархья гээхэ, хамар сохихо.
  12. Харюу: нэмэлтэ, хэлэгшэ
  13. Харюу:
    1. Шинии хэлээшэ зүб байгаа.
    2. Дааража ябанхаар, дааж ядаханиинь дээрэ байха.
    3. Минии эжын нагаса Бадма болоно.
  14. Харюу: 2, 3
  15. Харюу: 1, 2
  1. *Буряад хэлэндэ хэды аялган абяанууд биш, тоологты?*
  2. *Таабари таагты. Зөөлэн хашалгантай үгэнүүдые ологты.*

Хээр морин хэжэмтэй,	Сасаг бүрээ монсогтой,
Хэжэм бүрээ сасагтай,	Монсог бүрээ эдеэтэй.
  3. *Эдэ үгэнүүдые аялганай тааралдал, хубарил ба нугаралай ёһоор хубаажа бэшэгты.*
- Ургамал, тодорүүлба, мэндэшэлхэ, үгүүлхэ, тоолохо, ойлгуулая, түхээрхэ, ехэдхэе, шууяха.
Тааралдал:	Хубарил:	Нугарал:
4. *Оньһон үгэнүүдые уншаад, точконуудай орондо ээ ба өө үзэгүүдые табигты.*
    1. Үнэнһ... туһа, үнеэнһ... тоһон.
      2. Үнэн юумэн үн...р... , үнэгэн малгай үһ...р...
      3. Элжэгые шэх...рнь, эрьюуе үг...рнь мэдэхэ.
    5. *Үгтэхэн үгэнүүдые антонимууд ба синонимууд болгон хубаагты.*

Хэлэхэ, зүрхэтэй, харгы, худал, зоригтой, муу, зам, үнэн, уужам, гүйхэ, хүни, яриха, уйтан, харайха, үдэр, хайн.

Синонимууд:

Антонимууд:

6. *Фразеологизмуудтай мэдүүлэл ологты.*

1. Моринойнгоо амыень татангүй гүйлгэбэ.
2. Тэдэ нуугаашадай амыень татахаар болоо.
3. Нохойн дуун ойртобо.
4. Олон нохойн хусалдаха дуулдаба.

7. *Таабари таагаад, үгэнүүдэй анхан нуури илгагты.*

Нюдэндэ харагдахагүй,

Аминда мэдэгдэхгүй,

Гарта баригдахагүй,

Хүлдэ торолдохогүй.

8. *Аялган абяануудые нэлгээжэ шэнэ үгэнүүдые биш болгогты.*

Жэшээн: ула, уула, уйла

Заха, сана, хана, тала.

9. *Үрээл уншаад, юумэнэй нэрэнүүд доогуур зурагты.*

Абынгаа сэдхэлэй захяе бадаруулжа,

Эжынгээ зүрхэнэй үрээлые баяжуулжа,

Солотой, суутай айл боложо,

Жаргажа нуухатнай болтогой!

10. *Үгтэнэн «Гүрлөө бадагууд» соо илгагдаһан тэмдэгэй нэрэнүүдые сасуулһан, үлүүлһэн шанарай зэргэнүүдээр хубилгагты.*

Тугас шубуунай хүүл **ехэ**,

Туранхай малай яһан ехэ,

Тэнэг хүнэй ханаан ехэ.

11. *Таабари таагты. Зүйр үгэнүүд доогуур зурагты.*

1. Би тэрээгүүр ошоход,

2. Буха бэшэ аад лэ, эбэртэй

Ши тэрээгүүр ошоход.

Барас бэшэ аад лэ, эрэн.

Тангаасайн газаа ерээд мүргэлдүүжэбди.

12. *Эдэ холбуулалнуудай алинишь сүлөө холбуулал болоноб?*

А) Нүхэд болохо, хүхөө бүлюудэхэ, шабар худхаха, шэрээ доро унаха.

Б) Гал уһан болохо, амаа бүлюудэхэ, доро унаха.

13. *Мэдүүлэлэй юрын гэшүүдые түүжэ бэшэгты.*

Он жэлнүүдэй үнгэрөөшье хаа, түүхэтэ хэрэгүүдээр баян энэ жэлые хүн зон сэдхэлээ хүдэлгэн дурдаха байха.

14. *Хоёр бүридэлтэ мэдүүлэлнүүдые нэгэ бүридэлтэ болгогты.*

1. Би харанаб. 2. Үглөөнэй жабар шангарна. 3. Та зүб юумэ хэлэнэт.

4. Ши өөрөө бэээ гамныш.

15. *Дутуу мэдүүлэлнүүдые хүсэд болгожо бэшэгты.*

- Хаана ошообши?

- Ахайтанайда.

- Юугээр хүндэлүүлээбши?

- Ууса шагайта хоёроор.

Хоёрдохи бүлэг

1. Э-Х. Галшиевай хургаалай үгэнүүдые уншаад, удхыень тайлбарилан багахан бодомжолго бэшэгты.

Түрэнһөөр ухаатай болобошье,

Улам лэ эрдэмдэ һура.
Ниидэхэ жэгүүртэй аад лэ,
Огторгойдо ниидэхэгүй гээшэ хаа,
Ядуу хэрэг мүн.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшэгэй дүрим.

1. Хэлэлгын абяануудые шэнжэлдэг хэлэн тухай эрдэмэй хуби юун гэжэ нэрэтэйб?
А. Синтаксис. Б. Фонетикэ. В. Морфологи.
2. Хэлэлгын эгээл богони единицэ юун бэ?
А. Мэдүүлэл. Б. Үгэ. В. Абьяан.
3. Хэлэлгын абяанууд юу бии болгодог бэ?
А. Мэдүүлэлнүүдые. Б. Үгэнүүдые. В. Холбуулалнуудые.
4. Буряад хэлэнэй алфавидта хэды үзэг бэ?
А. 33. Б. 36. В. 35.
5. Алфавидай хэды үзэгын аялган үзэгүүд гэжэ нэрэтэйб?
А. 21. Б. 22. В. 24.
6. Хэды үзэг гансал абтаһан үгэнүүдтэ бэшэгдэдэг бэ?
А. 10. Б. 4. В. 6.
7. Хэды үзэг гансал үндэһэн буряад үгэнүүдтэ бэшэгдэдэг бэ?
А. 3. Б. 5. В. 1.
8. Хүнэй нэрэнүүд сооһоо тоо тэмдэглэһэн үгэ ологты.
А. Баяр. Б. Түмэн. В. Солбон.
9. Эдэ тусхайта нэрэнүүдэй алиниинь сэтгүүлэй нэрэ болоноб?
А. «Хараасгай». Б. «Толон». В. «Дүхэриг».
10. Али тусхайта нэрын һүүлэй аялган буряадшалжа бэшэгдэхэб?
А. Россия. Б. Москва. В. Иркутск.
11. Буряад хэлэндэ хэды дифтонг бийб?
А. 5. Б. 6. В. 4.
12. Али үгэдэнь –ээ бэшэгдэхэб?
А. Түүх.... Б. Түүрх.... В. Тэм...н.
13. Али үгэдэнь –эй бэшэгдэхэб?
А. Төөл... Б. Эш...н. В. Шэр....
14. Али үгэдэнь –үй бэшэгдэхэб?
А. Г...гүүлхэ. Б. Г...хэ. В. Г...наха.
15. Али үгэдэнь –ы бэшэгдэхэб?
А. Ш...раг. Б. Гарааг.... В. Хүх....
16. Буряад хэлэндэ хэды хашалган абьяан бийб?
А. 21. Б. 22. В. 23.
17. Хэды хашалган абьяан гансал абтаһан үгэнүүдтэ хэрэглэгдэдэг бэ?
А. 4. Б. 5. В. 6.
18. Ямар үгэ соо гансал абтаһан үгэдэ бэшэгдэдэг хашалган байнаб?
А. Анзаһан. Б. Баабай. В. Велосипед.
19. Хашалган абяанууд ямар байдаггүйб?
А. Хатуу. Б. Зөөлэн. В. Шанга.
20. Үгэ зүбөөр үгүүлхэ дүримүүдые үзэдэг хэлэн тухай эрдэмэй нэгэ хуби.

- А. Графика.   Б. Орфографи. В. Орфоэпи.
21. Булкаар, ручкаар, сумкаар- эдэ үгэнүүдтэ ямар удаан аялган үгүүлэгдэхэ ёһотойб?
- А. Аа.   Б. Ээ.   В. Оо.
22. Али үгэ соонь илгаһан ь бэшэгдэхэб?
- А.Под...езд.   Б. Хар...я.   В. Жэр...еэн.
23. Али үгэ соонь ь илгаһан тэмдэг болоноб?
- А. Ольга.   Б. Фельетон.   В. Мүльһэн.
24. Алиниинь буряадаар бэшэгдэдэг абтаһан үгэб?
- А. Бригада.   Б. Хармаан.   В. Литература.
25. Эдэ абтаһан үгэнүүдэй алиниинь хубилалтагүйгөөр бэшэгдэхэб?
- А. Россия.   Б. Якутск.   В. Волга.
26. Баня, щётка, репа - эдэ абтаһан үгэнүүдые буряадшалжа бэшэхэдээ, **о. э, и** аялгануудые зүбөөр бэшэгты.
- А. Бан...   Б. Щётк...   В. Реп....

Лексикологи.

1. Лексикэ гэжэ юун бэ?
- А. Абтаһан үгэнүүд.
Б. Үндэһэн буряад үгэнүүд.
В. Хэлэнэй словарна бүридэл.
2. Үгэнүүдэй удха ямар толи соо хаража болохоб?
- А.Орфографическа. Б.Тайлбарилһан. В Орфоэпическэ.
3. Хамтадаа нэгэ удха тэмдэглэдэг хоёр үгые юун гэдэг бэ?
- А. Омонимууд.   Б.Холбуулалнууд. В. Эхир гэнүүд.
4. Алиниинь эхир үгэ бэшэб?
- А. Үбһэ ногоон.   Б. Үбһэ эдюулнэ.   В. Адууһа мал.
5. Алиниинь эхир үгэб?
- А. Тарган мал.   Б. Мал хараха.   В. Адууһа мал.
6. Эдэ эхир үгэнүүдэй алиниинь амһартада хамаатайб?
- А. Түлээ залһан.   Б. Аяга шанага.   В. Хутага шүбгэ.
7. Сэбэр **нюур**, эшэхэ **нюур**, номой **нюур**-холбуулалнууд соо **нюур** гэжэ үгэ ямар болоноб?
- А. Ганса удхата.   Б. Хэдэн удхата.   В. Олон удхата.
8. Нэгэ удхатай үгэнүүдые юун гэжэ нэрлэдэг бэ?
- А. Ганса удхата.   Б. Хэдэн удхата.   В. Нэгэ удхата.
9. Ямар холбуулал соо шүдэн гэжэ үгэ сэхэ удхатайб?
- А. Хурса шүдэн.   Б. Тармуурай шүдэн.   В. Борнойн шүдэн.
10. Алиниинь шэлжэһэн удхатай холбуулал бэ?
- А. Булад хэлмэ.   Б. Булад шудхалга.   В. Булад зүрхэн.
11. Хэлэхэдэшье, бэшэхэдэшье адлинууд аад, тад ондоо удхатай үгэнүүд юун болодог бэ?
- А. Синонимууд.   Б. Антонимууд.   В. Омонимууд.
12. Адли гү, али дүтэрхы удхатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?
- А. Эхир үгэнүүд.   Б. Синонимууд.   В. Омонимууд.
13. Ямар үгэнүүд синонимууд болоногүйб?

А. Сомоо-хүри.   Б. Гар-толгой.   В. Сухал-уур.

14. Ардаг, агта, хүлэг, эмниг- эдэ синонимууд табан хушуу адуу малай алиндань хамаатайб?

А. Үхэртэ.   Б. Адуунда.   В. Тэмээндэ.

15. Бэе бээдээ харша удхатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?

А. Синонимууд.   Б. Омонимууд.   В. Антонимууд.

16. Ямар үгэнүүд антонимууд болохогүйб?

А. Эндэ-тэндэ.   Б. Нарай-нялха.   В. Үндэр-набтар.

Үгын бүридэл ба үгын бии бололго.

1. Үгын залгалтагүй хубие юун гэдэг бэ?

А. Залгабари.   Б. Үндэһэн.   В. Һуури.

2. Үгын Һуурида юуниинь ородоггүйб?

А. Үндэһэн.   Б. Залгалта.   В. Залгабари.

3. Эдээнэй алиниинь гараһан Һууритай үгэб?

А. Аяга.   Б. Таабари.   В. Далай.

4. Түрэл үгэнүүдые гаргаһан анхан Һууриие юун гэдэг бэ?

А. Һуури.   Б. Залгалта.   В. Үндэһэн.

5. Үгын үндэһэндэ залгагдажа, шэнэ үгэнүүдые бии болгодог хуби.

А. Залгабари.   Б. Залгалта.   В. Частица.

6. Таримал, зураг, сабшалан – эдэ үгэнүүдэй үндэһэнүүдые ологты.

А. Таримал.   Б. Зураг.   В. Сабшалан.

7. Тулуур- үгын Һуурида залгабари нэмэхэдэ, Һууриин Һүүлэй ямар түргэн аялган унааб?

А. А.   Б. О.   В. Э.

8. Малаагшан, элһэлиг, тоһотой- залгабари, залгалта нэмэжэ бэшэхэдэ, үгэнүүдэй анхан Һуурида ямар үзэг унанхайб?

А. Г.   Б. Т.   В. Н.

9. Дабһан, толгой, сэмгэн, арһан –эдэ ямар хэлэлгын хуби үгэнүүдтэ тодо бэшэ аялганууд бэшэгдэнэгүйб?

А. Тоогой нэрэ.   Б. Юумэнэй нэрэ.   В. Дайбар үгэ.

10. Дэһнэ, шалга, тэмсэ, үргэ – эдэ ямар хэлэлгын хуби үгэнүүдтэ тодо бэшэ аялганууд бэшэгдэнэгүйб?

А. Үйлэ үгэ.   Б. Түлөөнэй нэрэ.   В. Зүйр үгэ.

Синтаксис, хоолойн аялга ба сэглэлтын тэмдэгүүд.

1. Удхаараа холбоотой үгэнүүдые юун гэдэг бэ?

А. Хөөрөөн.   Б. Холбуулал.   В. Мэдүүлэл.

2. Холбуулалнууд ехэнхидээ хэды үгэһөө бүридэдэг бэ?

А. Дүрбэн.   Б. Гурбан.   В. Хоёр.

3. Холбуулалай дулдыданги үгэдэ юунһээ асуудал табигдадаг бэ?

А. Шухала үгэһөө.   Б. Гол үгэһөө.   В. Тусхай үгэһөө.

4. Тэргэһээ буулгаба – холбуулалай гол үгэ ямар хэлэлгын хубиб?

А. Үйлэ үгэ.   Б. Тэмдэгэй нэрэ.   В. Дайбар үгэ.

5. Мэдүүлэл юунһээ бүридэдэг бэ?

А. Абяануудһаа.   Б. Үгэнүүдһээ.   В. Холбуулалнуудһаа.

6. Мэдүүлэлэй хүсөөр юун харуулагдадаг бэ?
А. Юумэн.   Б. Нанал бодол. В. Үйлэ.
7. Мэдүүлэлнүүд удхаараа ямар байдаг бэ?
А. Дүүрэхэн. Б. Хүсэд. В. Нэгэ янза.
8. Юумэн тухай юрэ мэдээсэхэн мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхahan.
10. Ямар нэгэн юумэн тухай һураһан мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхahan.
11. Хэн нэгэниие үйлэ дүүргүүлхээр баалаһан удхатай мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхahan.
12. Айл бүхэнэй үрхэхөө утаан бааяна. Хэлэгдэхэн зорилгоороо энэ ямар мэдүүлэл бэ?
А. Асууһан. Б. Идхahan. В. Хөөрэхэн.
13. Мүнөөдэрэй хэшээлдэ юу мэдэхэ болоод ерэбэш? Хэлэгдэхэн зорилгоороо энэ ямар мэдүүлэл бэ?
А. Хөөрэхэн. Б. Асууһан. В. Идхahan.
14. Хэн? Юун? гэхэн асуудалнуудта харюусадаг үгэ мэдүүлэлэй юун болоноб?
А. Үйлэдэгшэ. Б. Хэлэгшэ. В. Нэрлүүлэгшэ.
15. Нэрлүүлэгшэ хэлэгшэ хоёр мэдүүлэлэй ямар гэшүүд болоноб?
А. Шухала. Б. Гол. В. Бодото.
16. Сагаан мори унаһан нэгэ үгытэй хүнэй басаган ерэбэ. (Онтохон). Мэдүүлэлэй грамматическа һууриенъ ологты.
А. Мори унаһан. Б. Басаган ерэбэ. В. Үгытэй хүнэй.
17. Гансал шухала гэшүүдхээ бүридэхэн мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Богони. Б. Хуряангы. В. Тобшо.
18. Шухала болон юрын гэшүүдтэй мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Дэлгэрэнгы. Б. Ута. В. Задагай.
19. Элирхэйлэгшэ, ушарлагша, нэмэлтэ- мэдүүлэлэй ямар гэшүүд бэ?
А. Туһалагша. Б. Юрын. В. Шухала.
20. Хазагай падежнүүдэй асуудалнуудта харюусадаг мэдүүлэлэй гэшүүн юун болодог бэ?
А. Элирхэйлэгшэ. Б. Нэмэлтэ. В. Ушарлагша.
21. Үйлын падежэй асуудалда харюусаһан нэмэлтые ямар нэмэлтэ гэдэг бэ?
А. Тэгшэ. Б. Зүб. В. Сэхэ.
22. Бусад падежнүүдэй асуудалнуудта харюусаһан нэмэлтые ямар нэмэлтэ гэдэг бэ?
А. Хазагай. Б. Сэхэ бэшэ. В. Сэхэ.
23. Мэдүүлэл соо Ямар? Али? Хэды? Хэдыдэхи? гэхэн асуудалнуудта харюусаһан юрын гэшүүниие юун гэдэг бэ?
А. Нэмэлтэ. Б. Элирхэйлэгшэ. В. Ушарлагша.
24. Үйлын саг, байра, шалтагаан, зорилго, арга гэхэ мэтые харуулдаг мэдүүлэлэй юрын гэшүүн юун гэжэ нэрэтэйб?
А. Нэрлүүлэгшэ. Б. Хэлэгшэ. В. Ушарлагша.
25. Мэдүүлэл соо нэгэ асуудалда харюусадаг, нэгэ үгэдэ хабаатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?
А. Шухала гэшүүд. Б. Юрын гэшүүд. В. Нэгэ түрэл гэшүүд.

26. Хэлэлгэ соо хүндэ гү, али ямар нэгэ юумэндэ хандаһые юун гэжэ нэрлэнэб?
А. Нэрлүүлэгшэ.   Б. Хандалга.   В. Юумэнэй нэрэ.
27. Хүнэй хэлэһэн үгэ хубилгангүй дамжуулһые юун гэдэг бэ?
А. Өөршэлэн хэлэлгэ.   Б. Мэдүүлэл.   В. Сэхэ хэлэлгэ.
28. Авторай үгын хойно, сэхэ хэлэлгын урда ямар сэглэлтэ табигдадаг бэ?
А. Хоёрложон точка.   Б. Запятойтой точка.   В. Ута зурлаа.
29. Сэхэ хэлэлгын хойно, авторай үгын урда ямар сэглэлтэ табигдадаг бэ?
А. Ута зурлаа.   Б. Хаалта.   В. Богони зурлаа.
30. Хоёр гү, али хэдэн хүнэй хөөрэлдөөе юун гэдэг бэ?
А. Сэхэ хэлэгэ.   Б. Хөөрэлдөөн.   В. Диалог.